

Idősebb Plinius: Természetrész VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Darab Ágnes. Kalligram, Budapest, 2014, 422 oldal, 3990 Ft.

A korábbi évtizedekben az idősebb Plinius műve,¹ a *Naturalis historia* (*Természetrész*), ez a 37 könyvre kiterjedő, monumentális természettudományi enciklopédia szinte teljesen rejtve maradt mind a tudomány, mind a közművelődés előtt. Úgy ítélték meg, hogy sem a benne foglalt tudományos tényanyag, sem a mű stílusa és nyelve nem üti meg a művelt, igényes olvasó által támasztott mértéket.² Ez az attitűd oda vezetett, hogy mindmáig nem készült belőle teljes magyar fordítás.

A mű sorsa hosszú időre megpecsételődött: a természettudományok iránt érdeklődő, potenciális olvasók nem tudnak latinul, hogy kézbe vehetnék az eredeti szöveget. Azok a filológusok pedig, akik egyébként szívesen mélyednek el ókori latin szövegek tanulmányozásában, leginkább humán beállítottságúak, ezért kevésbé lelkesednek az ásványokról, kagylókról, növényekről stb. szóló részletes leírásokért. Nem hinném, hogy találnánk Magyarországon olyan élő embert, aki elejétől végéig bármilyen nyelven elolvasta volna a *Naturalis historiát*. Ha egy kutató mégis belelapoz valamely téma kedvéért, például hogy hivatkozhatson rá egy „*már a régi rómaiak is...*” típusú lábjegyzetben, természetesen akkor sem olvassa végig a 37 könyvre kiterjedő, szinte minden létező tudományos területet felölelő, roppant szövegkolosszust.³

Plinius művének tehát az lett a veszte, ami a korábbi századokban hihetetlen népszerűségét okozta. Azok közé az ókori szövegek közé tartozik ugyanis, amelyeket a reneszánszban nem kellett újra felfedezni,⁴ hanem több mint másfél évezreden keresztül folyamatosan gyakorolt hatást az európai kultúra fejlődésére: mind a tudományos (pl. csillagászat), mind a praktikus ismeretek (pl. gyógyászat) forrásaként egyaránt használták.⁵ Tekintélye a középkorban Aristotelés műveivel vetekedett. Azonban ha az olvasó mindig csak enciklopédiaként forgatja, azaz pusztán kiragadott részletekre kíváncsi – ami természetesen nem mond ellent annak, ahogyan a művet

kezdetől fogva használták –, nem tárul fel előtte a mű egészén átívelő, eszmei sajátossága.

Miután a természettudományok fejlődése a szöveg információtartalmát a 18–19. századra egyértelműen elavulttá tette, a filológusok a mű egyetlen értékét közvetítői szerepében vélték felfedezni. Plinius ugyanis fáradhatatlanul kivonatolta, összegezte az antik forrásokat, ezáltal sokat megőrzött számunkra rég elveszett művekből. Ennek köszönhetően tehát az elemzők pusztán erre a tudománytörténeti jelentőségére szorítkoztak – ám ezzel megint csak háttérbe szorult a mű önálló írói teljesítményként való értékelése, ami a nemzetközi klasszika-filológiában is csak a legutóbbi időkben vált bevett megközelítéssé.⁶ A hazai szcénában Darab Ágnes kutatásai és fordításai e témában mind hozzájárulnak, hogy az érdeklődők figyelme újra ráirányuljon a *Naturalis historiára*, illetve a Plinius által képviselt eszmevilágra. Nyilvánvalóan már nem a természetről alkotott ismereteink bővülését várjuk tőle, hanem egy mélyebb betekintést annak a korszaknak a szellemi miliójébe, amelyben a mű napvilágot látott, amint arról éppen Darab Ágnes monográfiája tanúskodik.⁷

Plinius enciklopédiája felöleli a korabeli tudás teljességét, ami a világról, az ember benne elfoglalt helyéről és az életéről tudható volt, a magasabb szintű tudományoktól a hétköznapi életig – minderről sehol máshol nem olvashatunk ilyen szerves egységbe foglalva. Bonyolult struktúrája jól visszatükrözi magának a tárgynak, vagyis a természetnek a komplexitását,⁸ melyben minden mindennel összefügg, és a milliányi apró részlet egy nagy összefüggő egészet alkot. Tetten érhető ebben az egyéni megközelítésben a korai principátus műveltebb rétegeire, elsősorban a lovagrendre – Plinius társadalmi osztályára – jellemző világlátás. Ezen belül főként a sztoikus filozófia. Hasonló, illetve ezzel össze is függő vezérmotívum a régi római értékek tisztelete és szembeállítás a „jóléti társadalomban” megjelenő bomlás jelenségeivel. Nem utolsósorban pedig a szöveget áthatja egyfajta birodalmi, császári politika, melyben Róma világuralmi törekvése, az egész földkerekség birtokba vételének igénye tükröződik.⁹ Miképpen a császárok hódításai nyomán a Birodalom határai az ismert világ pereméig

tolódtak ki, úgy vált hozzáférhetővé az egyetemes, mindenre kiterjedő tudás, s ennek összefoglalásának időszerűségét ismerte fel Plinius.

Ennek a hatalmas szövegcsoportnak vannak persze kiemelt pontjai. Ilyenek mindenekelőtt a gyógyászatról szóló részek (28–32. könyv), melyek gyakorlati jelentőségük folytán (és persze a korabeli másolási technológiák behatároltsága miatt) igen korán, már a 4. századtól kezdve ki is váltak az enciklopédia testéből, és külön életet kezdtek el élni, *Medicina Plinii* titulus alatt.¹⁰ Ilyenek továbbá az ásványokat, valamint ezek felhasználási területeit, például a művészeteket bemutató 33–37. könyvek is, melyek páratlan tudománytörténeti értékű forrásai az antik képzőművészeteknek. Ezek képezték Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás korábbi, közös fordítás-kötetének anyagát.¹¹

A most megjelent kötetben bemutatásra kerülő 7–8. könyveknek pedig maga az ember, valamint a hozzá legszorosabban kapcsolódó szárazföldi állatvilág a témája. Ezek nemcsak olvasmányosságuk és érdekességük miatt ígérkeznek tartalmas olvasmánynak, hanem Plinius – többek között – sztoikus hatásokra kialakult hierarchikus természetszemléletében is kitüntetett jelentőséggel bírnak. Így tehát az egész mű jelentős súlypontját képviselik.

A *Naturalis historia* a bennünket körülvevő világot vertikális rendben, égi, földi és föld alatti jelenségek szerint osztályozza. Ezen belül, a földi világ csúcsára az embert helyezi. Plinius természetfelfogása tehát hangsúlyosan emberközpontú, amit az egész mű szerkezeti felépítése, valamint tartalmi és elbeszélés-technikai jellegzetességei egyaránt mutatnak. Nem túlzás kijelenteni, hogy a természet bemutatásának ürügyén voltaképpen az emberi világot igyekszik a maga sajátos perspektívájából szemünk elé tárni.¹² Az antikvitás iránt érdeklődő mai olvasó számára ezért is különleges jelentőségű a 7. könyv, melynek témája kifejezetten az embernek a világban elfoglalt helye, nem annyira biológiai, mint inkább „kulturális antropológiai” értelemben.

A hetedik könyv az embert nem általánosságban írja le, hanem különböző érdekességeket, szélsőségeket jelenít meg. Ezzel összefüggésben a könyv több mint fele római háttérű anekdotákból áll, hi-

szen az emberiség legjavát Plinius szerint a rómaiak adják: „Nem kétséges, hogy az erény tekintetében a római nép az egyetlen, amelyik az egész földkerekség valaha élt népei között messze az élen áll.” (7. 130). Ebből a prekoncepcióból ered a görögökkel szembeni versengés, mely ugyancsak végigvonul az egész *Naturalis historia*-n.

Maga az ember nem szervesen illeszkedik a *Naturalis historia* szerkezetébe: vele többféle szempont alapján elválaszthatatlanul összefonódik a szárazföldi állatok témája.¹³ Emiatt indokolt, hogy a 7. és 8. könyvek egyazon kiadványban, önálló kötetként jelenhettek meg. „Ember és természet egymásra utaltságának és egymásról gondoskodásának az ideája fogja gondolati keretbe és egységbe ezt a két könyvet” – írja a szerző-fordító az *Utószóban*. Pliniusnál a különböző állatfajok ábrázolása kifejezetten áthumanizált. Nemcsak egyszerűen viselkedésükről beszél, ahogy azt a mai tudományos szakirodalomban tapasztalnánk, hanem egészen emberszerű jellemvonásokkal, mondhatni, etikával ruhazza fel őket. Ezáltal leírásai sok esetben inkább *exemplum*okként szolgálnak számunkra, mintha csak egy történeti vagy irodalmi művet olvasnánk, melyben szereplők vannak, sokszor drámai konfliktusok, morális tanulságok. A természeti jelenségekről és az élőlényekről szóló leírásoknak tehát nem kimondottan objektív, tudományos célja van, hanem fontos szerepet kap bennük az erkölcsi tanítás. Így amit kézhez kapunk, ezáltal nem a *historia humana*, hanem a *historia naturalis* tárgyából merít – azonban a célok e tekintetben hasonlóak.

Ember és állat közötti kapcsolódási pont lehet elsősorban az intellektus. Ez az egyik oka annak, hogy a 8. könyv éppen az elefánt igen terjedelmes bemutatásával kezdődik: az elefánt egyrészt fizikai méreteit tekintve a legnagyobb szárazföldi állat, másrészt Plinius szerint értelmi képességei alapján a legközelebb áll az emberhez (*Nat. hist.* 8, 1, 1). Ráadásul kulturális szempontból is rengeteg járulékos ismeret kapcsolódik hozzá, így tehát konkrétan és átvitt értelemben is a legkiemelkedőbbnek tekinthető, ami a pliniusi narráció belső logikája alapján indokolttá teszi, hogy a felsorolás első helyén szerepeljen.¹⁴ Hasonlóképpen kiemelt pozíciót foglal el a domesztikált fajok sorában a ló és a kutya, amelyek-

nek hűsége páratlan az állatvilágban; ráadásul a kutya esetében mindez az ember után a második legjobb memóriával egészül ki. Már ebből a néhány példából is világos, hogy a *Naturalis historia* szempontjai távol állnak a biológiai tudományosságtól – ahogy magát az embert sem pusztá biológiai mivoltában mutatja be.

A leírások rendszeresen kiegészülnek az adott állatfaj felhasználási körével, mint például a gyapjú- vagy a sajt készítés. Azokról az élőlényekről, amelyek az ember számára valamilyen szempontból különleges jelentőséggel bírnak, Plinius többet ír, amelyeknek pedig nincs ilyen jelentősége, kevesebbet, vagy éppen semmit. Az emberi nézőpont – nemcsak az állatokról szóló könyvekben, hanem a *Naturalis historia* egészében, amint azt Darab Ágnes 2012-es monográfiája is részletesen tárgyalja – mindig a közép-pontban van, a természet egészét ennek a perspektívájából nézi. Ezért fordulhatott elő, hogy az ásványok és a művészetek témája egyszerre képezhetette a korábbi fordításkötet anyagát. Pliniusnál nincs tehát objektív valóság, ami a szemlélőtől függetlenül létezik: ez egy olyan jellegzetesség, amiben az aristotelési világlátástól alapvetően különbözik.

Milyen nehézségekkel találja szembe magát, aki ennek az oly sok szempontból egyedi szövegnek a fordítására vállalkozik? Mindenekelőtt nyelvi kihívásokkal: ugyanis az egyik legnehezebb ókori latin szövegről van szó. Nyelvezete jelentősen eltér a klasszikustól, és magán viseli az ezüstkor stílusjegyeit: jellemző rá a leginkább Tacituséval összemérhető tömörség, valamint az ellipsziseknek és a participiumos szerkezeteknek a klasszikus korhoz képest gyakoribb és szabadabb használata.¹⁵ Összességében a szöveg a nem tökéletes kidolgozottság érzetét kelti. Mindez nyilván nem Plinius retorikai képzettségének tudható be,¹⁶ hanem erőltetett munkamódszerének, mellyel az enciklopédia létrehozásán fáradozott;¹⁷ illetve annak, hogy a tökéletesre csiszolás helyett a mielőbbi közzététel lehetett a célja.

Lehetünk elnézőek Pliniusssal szemben – a fordító feladatai ettől még embert próbálóak maradnak. Olyan nyelvezet ez, amelyet a magyarban nem is lehet teljesen leképezni. Ennek ellenére érzékelteni kell, mivel nem jelenhet meg az átültetett változatban egy, az eredetitől elütő, ékesszóló stílus. Ugyanakkor az

eredetivel stiláris ekvivalenciára törekvő, experimentális szöveggel sem állhat a fordító a magyar nyelvű közönség elé. Nem maradt más út ebben az esetben sem, mint világos, közérthető stílusra törekedni, mely mentes a fennköltiségtől és a díszítettségtől. Ezeknek az alapelveknek a fordító sikeresen eleget tett, így ennek köszönhetően egy érthető és élvezhető magyar változatot kapunk kézhez. Továbbá – a korábbi kötethez hasonlóan – felvállalta a bilingvis kiadás kockázatát, amely kifejezetten arra ösztönzi a latinul tudó olvasót, hogy bármely kifejezésnek vagy kijelentésnek az eredetijét is megkereshesse, összevethesse a latin és magyar változatot.

Leszűrhető, hogy a jelen fordítás sokkal merészebb, és ezáltal kiforrottabb a nehéz latin részek magyaros megfogalmazásában, a tagmondatok, mondatok struktúrájának kezelésében, mint a 2001-es, korábbi kötet.¹⁸ Az eredetileg túl hosszú mondatokat megfelelően felbontja több rövidebbre, pl. 7, 12, 56. Helyesen cseréli fel a tagmondatok sorrendjét, pl. 7, 20, 81 és 7, 26, 95. Elvértve ugyan, de sajnos akad félrefordítás is, pl. 7, 23, 87: *Patientia corporis, ut est crebra sors calamitatum, innumera documenta peperit* így hangzik a magyar változatban: „A test tűrőképességének, minthogy sorscsapások sűrűbben érnek bennünket, kevés példáját jegyezték fel.” Helyesen: „... minthogy sokszor fordulnak elő sorscsapások, számtalan példáját jegyezték fel.” Ehhez emiatt tartozik egy helytelen lábjegyzet is: 309.

A pliniusi szöveg nemcsak nyelvi-stilisztikai szempontból kuriózum, nem ez az egyetlen kihívás, amelyet saját értelmezésével szemben támaszt. Roppant mennyiségű tárgyi háttérismeret is feltételez mind az adott korszakról, amelyben keletkezett, mind pedig a természet-tudományos témáról, amelyet bemutat. Ezek felderítése nélkül sem a fordító nem végezhetett volna érdemi munkát, sem a befogadó nem lenne képes kellő mélységben megérteni a kapott szöveget. Ezáltal a fordító az antropológiai és zoológiai ismeretekben mélyült el, amiről a minden tudományos kíváncsalmat kielégítő fordítás, illetve a bőséges és precíz lábjegyzetek ékesszólóan tanúskodnak.

Amint az előszóban maga Darab Ágnes utal rá, az előző kiadványnak egyik hibája éppen az volt, hogy túl sok könyvet

próbált meg bemutatni a *Naturalis historia* szövegéből, így viszont túl kevés magyarázat férhetett bele. Ezekből a tanulságokból adódott, hogy a most megjelent kötet csak két könyvet tartalmaz, ellenben jóval bősegebb magyarázatokkal ellátva. Nem ritkán ugyanannyi, vagy több lábjegyzet tartozik egy oldalhoz, mint maga a fordított szöveg; a 7. és 8. könyv összesen 950 + 690 lábjegyzetet tartalmaz; ugyanis rengeteg idegen kifejezés és nem közismert adat szorult magyarázatra. Épp olyan szerteágazó jegyzeteket kíván, mint amilyen maga a könyv.¹⁹

A jegyzetanyag mellett a szöveg ki egészül egy, a múltkorhoz képest jelentősen terjedelmesebb *Utószó*val, szintén a szerző-fordító tollából. Ebből a külön tanulmánynak is beillő áttekintésből az olvasó még átfogóbb betekintést kaphat a *Naturalis historia* világába. Ennek keretein belül Darab Ágnes lényegre törő tömörséggel, egyszerre mind a legkorszerűbb tudományos ismeretanyagra támaszkodva ismerteti először magát a *Naturalis historiát*, majd a 7–8. könyvek szerepét az egész mű struktúrájában. Ezt követi a 7. és 8. könyv szerkezeté-

nek részletesebb elemzése, végül pedig a Plinius stílusában meghatározó jelentőségű példázatos és anekdotikus narrációról, illetve a csodás dolgok (*mirabilia*) rendszeres szerepeltetéséről szóló két alfejezet.

A művészi kiállítású, hatalmas tudományos apparátusát az érdeklődő olvasó kedvéért mozgó kötet sokak számára nyújt majd az újdonság élménye mellett emlékezetes olvasmányélményt és hasznos ismereteket is.

Sándor Pál László

Jegyzetek

- 1 Idősebb Plinius elveszett műveiről bővebben lásd az ifjabb Plinius levelezését: *Epist.* 3, 5, 3–6.
- 2 Nagyban hozzájárult ehhez többek között Eduard Norden elítélő véleménye: *Antike Kunstprosa*, Leipzig, 1923, 314; illetve Martin Schanz: *Geschichte der Römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Iustinian*. München, 1892, 456.
- 3 A továbbiakban olvasható fejtegetések erőteljesen támaszkodnak az itt recenziált könyv utószavára, valamint a szerző korábbi monográfiájára (Darab Ágnes: *Plinius Természetrájza. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. Budapest, 2012).
- 4 Charles G. Nauert, Jr.: „Humanists, Scientists and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author”: *The American Historical Review* 84/1, 72–85, 1979, 73–74.
- 5 Michael von Albrecht: *A római irodalom története I-II*. Budapest, 2004. 1018; Aude Doody: *Pliny's Encyclopedia. The Reception of the Natural History*, Cambridge, 2010, 14–15; 31–35.
- 6 Lásd pl. legutóbb: Roy K. Gibson – Ruth Morello (szerk.): *Pliny the Elder: Themes and Contexts*. Leiden–Boston, 2011.
- 7 Darab Ágnes: *Plinius Természetrájza. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. Budapest, 2012. Ehhez lásd Pataki Elvira recenzióját: *Ókor* 2014/3, 100–103 (a korábban magyarul megjelent *NH*-részfordítások adataival).
- 8 Aude Doody: *Pliny's Encyclopedia. The Reception of the Natural History*. Cambridge, 2010, 25.
- 9 A témáról bővebben lásd Trevor Murphy: *Pliny the Elder's Natural History. The Empire in the Encyclopedia*. Oxford, 2004.
- 10 Doody: *Pliny's Encyclopedia*, 132–152.
- 11 Idősebb Plinius: *Természetrájz. Az ásványokról és a művészetekről*. Budapest, 2011.
- 12 „His nature is not a scientific entity, but the theatre of human life.” Mary Beagon: *The Elder Pliny on the Human Animal: Natural History Book 7*. Oxford, 2005, 21.
- 13 Lásd Gesztelyi Tamás utószavát a fenti kötethez, többek közt a két könyv szerves összekapcsolódásáról: Plinius: *Az ásványokról*.
- 14 Az elefántoknak a 8. könyv elején betöltött szerepéről bővebben lásd Darab Ágnes legújabb cikkét az *Ókorban*: „Az állatvilág példázatos élete: idősebb Plinius Természetrájzának zoológiájáról”: *Ókor* 2014/3, 52–57.
- 15 Albrecht: *A római irodalom története*, 1014.
- 16 Plinius elveszett művei között grammatikai és retorikai témájúak is voltak, ezek közül a *Studiosi libri III.* című, három kötetes művet Quintilianus pedánsnak nevezte az *Inst.* 11, 3, 143-ban.
- 17 Erről is az ifjabb Plinius említett levele ad érzékletes leírást: *Epist.* 3, 5, 7–16.
- 18 A korábbi kötetéről (hangsúlyosan a fordításról is) lásd Ferenczi Attila recenzióját: *BUKSZ* 2004/1, 53–57.
- 19 Igen sok téma felbukkan a *Naturalis historia* más könyveiben is, ezért a jegyzetelés ezeknek az ismeretét is megkívánja. Sokszor a 7. és a 33–37. könyvek témája kimondottan összefügg: szerencsés egybeesés, hogy a korábbi fordításkötet ezeket dolgozta fel, így ebből a szempontból is jól kiegészítik egymást, lásd 7. könyv, 310., 311., 402., 418. lábjegyzetek stb. A megcélzott, széles olvasóközönség miatt a szerző igyekszik mindent megmagyarázni, ami igen nagy feladat. Ugyanakkor a jegyzetek időnként maguk is magyarázatra szorulnának: ha kifejtiük, mi a *consul*, *dictator*, *cothurnus*, kik a parthusok stb., akkor véleményem szerint szintén érdemes lenne magyarázni, mi az *interpolatio*, *emendatio*, *coniectura* stb. (7. könyv, 324., 325., 389., 390. lábjegyzetek).